ИНСТИТУТ ПО ФИЛОСОФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Иван Миленов Михайлов

НАЦИОНАЛНАТА ИДЕНТИЧНОСТ НА МЛАДИТЕ ХОРА В БЪЛГАРИЯ В НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

по специалност „Социология”

Научен ръководител

Професор д.с.н. Таня Неделчева

София, 2021

Дисертационният труд е обсъден и одобрен за насочване към защита на заседание на секция „Общности и идентичност” към Института по философия и социология при БАН на 06.10.2020 г. с Протокол № ……

Дисертацията се състои от увод, изложение от три глави, заключение, списък с използваната литература и приложение. Общият й обем е 242 страници. Основният текст е 198 страници. Цитираните библиографски източници включват 188 заглавия, от които 99 на български език и 89 на английски език.

Защитата на дисертацията ще се проведе на ..... в ..... на заседание на избрано от Научния съвет на ИИОЗ жури.

Достъп до материалите по дисертационния труд може да се получи в библиотеката на Института за изследване на обществата и знанието и при Научния секретар на Института.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата на изследването

Темата за националната идентичност е актуална от самото осмисляне на нацията като особен вид общност от хора. Тя остава основна форма на групова идентичност и в съвременния свят макар и във време и пространство на глобални отношения. Все повече транснационалните компании навлизат в международните отношения и нарушават монопола на правителствата в тази сфера. Така намаляването на значението на националната идентичност, основно в западна Европа, се превръща в тенденция.

Глобализацията води до процеси на интеграция в двустранни или многостранни съюзи и организации, което изисква отдаване на суверенитет. А когато две и повече единици се интегрират в едно по-голямо цяло, на преден план излиза проблемът за отграничаването им –тоест за тяхната идентичност. Налице са разнообразни взаимно свързани, взаимно влияещи си, взаимно преплитащи се процеси на глобализация и регионализация[1]. Особено внимание следва да се обърне на това, кои граници не бива да се преминават, за да се защити самобитността, да се уважават традициите и да се съхрани културната специфика.

Що се отнася до малките нации, поели по пътя на интеграция в много по-големи съюзи, значението на тези въпроси се увеличава, особено когато става дума за чисто количествените измерения на определени параметри. България повече от десет години се „интегрира“ активно в Европейския съюз. Този процес до известна степен започва да се проектира и върху идентичността основно на българските младежи.

Съвременната дискусия за националната идентичност на българите е актуален въпрос, по който отношение вземат историци, етнолози, социолози, философи, литературоведи, публицисти[2] и т.н. Въпросите относно чертите, които ни определят като нация, за характеристиките, които ни разграничават от останалите, за това, което ни прави такива каквито сме, вълнува учените от десетилетия[3]. А в съвдеменния контекст темата изглежда по-актуална от всякога. Когато границите са все по-„отворени“, а разстоянията между

[1] Слатински, Н. 2024, Националната сигурност – аспекти, анализи, алтернативи, София, Издателство “Българска книжница” стр. 3

[2] Лазаров, Л. 2016, mediapool.bg, Националната идентичност и преразглеждането на историята, от [http://www.mediapool.bg/natsionalnata-identichnost-i-prerazglezhdane-na-istoriyata-news245290.html], активен на 8.06.2017г.;

[3] Хаджийски, Иван Минков, 1995, Бит и душевност на нашия народ, С., УИ "Св. Климент Охридски";

индивиди и райони, отстоящи на десетки хиляди километри, се „преминават“ за секунди тези въпроси придобиват все по-голяма тежест.

Описаната по-горе глобална, но регионализираща се среда актуализира въпросите за идентичността. За това къде трябва да търсим своята идентичност по оста етническа – гражданска, както и на плоскостта локална – национална – наднационална.

Двойният преход (към стабилни политически форми на управление и промяната в идентичността), на който е подложено българското обществото, представлява двойна криза. Преминаването през която би довело до качествено ново ниво на обществените отношения, както и до приемане на черти на граждански тип национална идентичност. За част от младите българи, идентичността поема и по трети вектор на промяна - приема параметри на наднационална идентичност.

2. Цел, задачи и ограничения, теза и работна хипотези на изследването

Цел на дисертацията е да бъде направен анализ на съвременната националната идентичност на младите хора в България. Да се очертаят контурите ѝ, да се установят основните ѝ параметри и да се вникне в нейното съдържание.

За постигане на поставената цел са решени следните **научни задачи:**

1. Да бъде събрана, обобщена и анализирана интердисциплинарна научната информация по проблемите на груповата идентичност и в частност в нейните национални измерения и на тази основа **да се разкрие същността** на съвременната българска национална идентичност като се **определят нейния тип и тенденциите** в нейното развитие;
2. Да се направи опит за **очертаване на тенденциите** в развитието на младежите в страната с акцент върху тяхната идентичност, с цел да се определи **типа национална идентичност на младите българи** в началото на настоящия век;
3. Да бъде проведено емпирично социологическо изследване и да бъдат представени резултатите за потвърждаване или отхвърляне на работната хипотеза на дисертацията, да се оценят съществуващите представи за българските младежи и да се открият нови тенденции в тяхното развитие.

Тезата, която задава научните рамки на изследването е, че **в началото на XXI в. националната идентичност на младите хора в България съчетава привързаност към**

родината, от една страна, и усещане за принадлежност към Европа, от друга. На този етап дори и сред младежите националните ориентири на идентичността вземат превес.

Работната хипотеза на дисертацията е, че младите българи днес са социална **група, която в ситуация на преход** от тоталитарно към демократично общество **изгражда гражданската си национална идентичност** и на тази основа започва формирането и развитието на наднационалната идентичност.

В процеса на анализа се проверяват отделни хипотези по конкретни научни въпроси:

1. **Националната идентичност на този етап запазва спецификата си**, макар и започнала да гради характеристики в тона на променящите се социални обстоятелства.
2. Запазвайки голяма част от националните си черти младите българи **започват да придобиват и граждански елементи** в строежа на националната си идентичност**;**
3. 3) Направен е опит емпирично да се провери хипотезата, че **българските младежи са група от обществото, която най-бързо формира елементи на гражданската идентичност.**

Методите на емпирично социологическо изследване са съчетание между анкетно интернет проучване със стандартизирана анкета на принципа на „отзовалите се“ с 30 нестандартизирани дълбочинни интервюта.

Понеже представителността на изследването няма да може да бъде постигната с избрания инструментариум следва да бъдат формулирани и **ограничения на анализа.** Анализът се фокусира върху идентичността на **младите българи на възраст от 18 до 35 години**.

Изследването се фокусира върху младите българи, **които живеят, работят и се развиват в България**. То цели да разкрие ситуацията в границите на нашето общество, без да надхвърля пределите му.

Други **ограничения** се налагат и от избраната методология на изследването. Например провеждането на анкетната част изцяло по интернет изкривява извадката, като дава преимуществено изява на по-високообразованата част от младите българи (над 80% от попълнилите анкетата са висшисти). Така селските райони и по-труднодостъпните краища на страната остават сравнително слабо представени, поради липсата на достъп до интернет.

II СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Увод.....Error! Bookmark not defined.

Българската националната идентичност в контекста на днешния световен ред...Error! Bookmark not defined.

I ГЛАВА **6**

ПРОБЛЕМАТИЗИРАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧННОСТ..**7**

1.1. Съвременният дебат за българската национална идентичност.....7

1.2. Отношението между етническа, национална и културна идентичности 10

1.3. Кризата на българската национална идентичност 12

II ГЛАВА.....**15**

БЪЛГАРСКАТА МЛАДЕЖ И НЕЙНАТА НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ.....**15**

2.1. Съвременната българска младеж 15

2.2. Националната идентичност на българската младеж в началото на XXI век 17

2.3. Основни аспекти на идентичността на младите българи 21

III Глава **26**

НАЦИОНАЛНАТА ИДЕНТИЧНОСТ НА МЛАДИТЕ БЪЛГАРИ В КОНТЕКСТА НА ЕВРОПЕЙСКАТА.....**26**

3.1. Национална и гражданска идентичности.....29

3.2. Гражданско общество, гражданска активност и гражданско самочувствие на младите хора 35

3.3. Европейската идентичност на младите български граждани.....36

Заключение.....**38**

Литература .....Error! Bookmark not defined.

Приложения.....Error! Bookmark not defined.

III СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ТРУДА

I ГЛАВА

ПРОБЛЕМАТИЗИРАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧННОСТ

1.1. Съвременният дебат за българската национална идентичност

Съществуват три основни идеални типа идентичности, спрямо отношението им към времето[4]. Първият тип е **насочен предимно към миналото**. Важни за тях са традициите, основна роля играе култа към предците. Водещи са обвързаностите с историческите корени както на семейството, така и на по-голямата група.

Вторият вариант идентичност спрямо времето се отнася към **ориентация към сегашното** историческо време, така нареченият динамичен тип идентичности, които се зараждат в модерната епоха. Приоритетите на индивидите и групите се изместват от традициите и миналото към настоящото развитие.

Третият идеален вариант е **обърнат към бъдещето** – наречен е оптимистичен вариант. Революционното в случая е, че двигателят на обществените отношения се търси в бъдещето. Именно в това, че обществата се ориентират към идното, към следващото е основната революция на мисленето на модерната епоха, което води до неограничено развитие.

Разбира се, тези идеални типове идентичност **не съществуват в чиста форма**. Проявяват се в **определени свои варианти** – най-често някакъв вид комбинация. Някои автори разглеждат българската национална идентичност като по-скоро ориентирана към бъдещето[5]. Основен аргумент в тази посока е, че множеството разочарования в близкото минало, изиграват решаваща роля за обръщането на „националните хоризонти“ напред.

Наред с крушенията обаче дългата ни история е пълна и с множество успехи и постижения, довели до величие. Още повече, че фактори като **традиционната им обвързаност със земята** например говори за ориентация по-скоро към миналото. Освен това българското общество се характеризира с колективистични стереотипи в културен и исторически аспект. До голяма степен то носи белезите на **родовата култура**[6]. Подобна схема тласка анализа към оценяване на идентичността по-скоро на плоскостта минало – настояще.

---

[4] Неделчева, Т. 2004, цит. съч, стр. 29;
[5] Пак там. стр. 30.
[6] Гарванова, М. 2014, ДИНАМИКА В БЪЛГАРСКИЯ КУЛТУРЕН ЦЕННОСТЕН МОДЕЛ В УСЛОВИЯТА НА ПРЕХОД Магдалена Гарванова, в Българско списание по психология, бр. 1-3 стр.184;

Ориентираните към бъдещето общества развиват оптимизъм за идното. Те считат не само, че го разбират, а и че го оформят със своите действия. Това са центрирани към риска общества, които са се научили да го анализират, оценяват и управляват. От разгледаните до тук характеристики не се намират такива, които да могат да се отнесат напълно за мнозинството от българите. От друга страна, ориентираните към настоящето **виждат миналото като отминало време**, а **бъдещето – като несигурно**. Така те фокусират своето съществуване както в **материалния, така и в менталния свят основно в настоящето**.

Тази конструкция се доближава малко повече до идентичността на българите в началото на XXI век. Като прибавим и някои основни черти на центрираните към миналото общества ситуацията ще заприлича още повече на българската. Ориентираните към миналото общества се обръщат предимно към своята история, за да търсят там вдъхновение, мотивация, подкрепа, надежда и дори посока. Така те насочват усилия, ресурси и ги инвестират в това, което вече съществува. Те ценят паметта, корените, традициите. Обръщат изключително внимание на земята си.

Следователно ако се опитаме да открием мястото на българското общество и от там на неговата идентичност в така зададените параметри, трябва да отбележим, че българите виждат бъдещето най-вече **като несигурно**. По-голямата част от обществото търси временни решения за сметка на дълготрайните резултати, което доближава българите до обществата с преобладаваща **ориентация към настоящето**. Българите в началото на XXI век все още не са се научили да управляват риска и да живеят с него, което ги отдалечава от ориентираните към бъдещето общества.

От друга страна, често българите търсят вдъхновение и най-вече надежда в своето обръщане към миналото. Те ценят своите традиции, а обвързаността им със земята остава силна. На базата на тези фактори следва да заключим, че **ориентацията на българската национална идентичност може да се търси на оста минало – настояще,** понеже доминиращите й характеристики са сходни с определящите характеристики и за двата идеални типа идентичност.

В началото на XXI век българската национална идентичност търпи промяна. Налице са поколенчески различия в идентичността, подобни на тези и в останалите трансформиращи се източноевропейски общества. Това поставя идентичността в графата категории, които генерират неравенство. Дори и само в рамките на българското общество е

налице **идентичност на „три скорости“**. Ако най-възрастните са най-силно свързани с локалните общности на идентификация, по-възрастните – с локалните и национални идентификационни пространства, групи от младите формират направо наднационални приоритети пропускайки националните[7].

Това формиране на наднационална идентичност преди националната би могло да бъде наречено **„прескачаща“ идентификация**. В процеса на своето конструиране идентичността пропуска да развие определени нива (национални) на самоопределение у индивидите, като се центрира направо върху модели от по-висок порядък (наднационални). Подобно прескачане е характерно за обществата, които са в ситуация на догонващо развитие. Търсят се най-преките пътища за постигане на ситуацията еталон. Рисковете при подобен подход са многостранни и многоизмерни, а резултатите – противоречиви и непълни. Напълно вероятно е да се изпадне в опасното положение на придобиване на краен продукт – нова идентичност, без да е приведен в действие работещият алгоритъм за неговото ендогенно изграждане. А основно изискване към конструкти като идентичността е тя да е продукт на местните културни условия.

Съвременната трансформация на националната идентичност е динамична, но е актуална за определена част от земното кълбо. Тя не се развива през вековете, а протича в много по-кратки срокове. Не са нужни поколения, за да се създадат условия, предпоставки, причини за иницииране на дълги, на моменти почти недоловими процеси. Трансформацията навлиза във всички аспекти на обществения живот.

Основните препятствия пред придобиването на наднационалната идентичност от българското общество са свързани с етническите параметри на идентичността му. Въпреки че то е изцяло информационно, икономически, финансово глобализирано все още е далеч от културно глобализиране. А културата и традициите са сред основните детерминанти на българската национална идентичност. В този ред на мисли **именно изцяло информационно глобализираните български младежи** са най-податливи на трансформацията на идентичността, понеже информационното уеднаквяване е носител на чужда, набедена за наднационална култура.

[7] Митев, П – Е, Матев, А.,2005, Новите млади. Социологически ракурси в Новите млади. Българската младеж и европейската интеграция, София: Изток-Запад, ISBN 9549142833 стр. 61;

1.2. Отношението между етническа, национална и културна идентичности

Културните влияния от страна на западното общество, към което вече голяма част от страните от източна Европа се причисляват са изключително интензивни. Днес във време на глобализация на икономиката и преноса на информация, неолиберализация на обществото и политическия живот и непрекъснато увеличаващия се свободен пазар тези влияния постоянно усилват интензитета си. Налице са **отношения от типа център – периферия**[8]. Когато в центъра започне някакъв процес, случи се някакво събитие с голяма важност, то отеква в периферията. Отразява ѝ се, но не по начина, по който е започнал процесът или по който се е случило събитието. Периферията не може да влияе на процесите. Тя просто претърпява последствията. Тази постановка очертава, ако адаптираме набралият популярност днес термин **идентичност на три скорости**.

В литературата най-често се изтъква еволюционното развитие на трите основни типа идентичност, през които населението преминава постепенно и напълно логично. Така остава впечатлението, че етническата идентичност отмира като форма на идентификация на прага на модерността, а националната е застрашена от изчезване в днешно време, макар и да е налице течение и в обратна посока.

Когато изследователите твърдят, че е налице културна идентификация, е коректно да се подчертава, че става въпрос за „Западния“ свят, където всички елементи на националната идентичност на Антъни Смит са унифицирани – големи групи население споделят еднакви ценности, развиват сходни разбирания и имат общ мироглед, общи исторически спомени, обща съдба и унифицирано наднационално, общоевропейско (задължително за всички страни-членки на Европейския съюз) право.

Нито етническата идентичност е изчезнала, нито пък националната губи чак толкова много своите позиции, че да бъде отписвана като категория на идентичността. И **трите типа идентичности продължават своето паралелно съществуване днес**. Културната идентификация се развива едновременно с битуването на етническата и националната идентичност в различните краища на света. Още повече, **всяко следващо „еволюционно“**

[8] Kempton, D. R., 2002, The Challenges to Assessing Russian Federalism, в Unity Or Separation: Center-periphery Relations in the Former Soviet Union, стр. 14, от [https://books.google.bg/books?hl=en&lr=&id=IfZ7kqalA7MC&oi=fnd&pg=PA13&dq=center++periphery+relations&ots=sSE52KtCSK&sig=voPWd4ZdwW4keGmBDdv8JIki4NM&redir_esc=y#v=onepage&q=center%20-%20periphery%20relations&f=false], видяна на 12.08.2017г.

ниво на идентичността се основава дълбоко в устоите на предходните. Националната се изгражда на базата на етническите, наднационалнада – на националните. На този феномен често не се обръща достатъчно внимание. Остава впечатлението, че характеристиките на идентичността на „Западния“ свят се екстраполират върху идентичността на целия свят без подобна практика да е нито представителна нито достоверна.

В научната литература не съществува единно утвърдено понятие за „етническа идентичност“, което да въплъщава в себе си всепризната легитимност. Фактът, че липсва възприето определение, характеризиращо толкова всепроникващ въпрос на социалното битие е определящ за неясnотите, които заобикалят тази тема на научни изследвания и за сложността и многоаспектността ѝ. Етническата идентичност **не само че издига граници, а и прави преминаването през тези „светодели“ трудно постижимо**. Всяко сериозно отклонение от този подход изглежда компрометиран поради природата на етноса и междуобщностните отношения, които той провокира.

Етническата идентичност определя към коя група на произхода човек принадлежи. Като такава група **етносът се конституира на принципа на обективните фактори на произхода**.

На границата на модерността идентичността постепенно променя своя фокус, поставяйки го върху **националната идентичност**. Ако етническата може да се приеме като обективна, то при националната субективните елементи започват по-осезаемо да повишават значението си. Важна част от нея представлява социалнопсихичен процес. Тоест националната идентичност представлява **субективен процес, изграден отчасти или изцяло върху основите на обективно съществуващи фактори** – от където произтичат двата типа национална идентичност.

Национализмът, развиващ се в схватка за утвърждаване на граждански отношения в собствената държава, генерира граждански ориентирана нация (при което обективните фактори в строежа на националната идентичност отстъпват). **За разлика от него национализмът, породен в борба за национална свобода или обединение, расте около идеята за етническа солидарност и разграничаване**, тоест обективните фактори запазват водещата си роля.

В хода на историческото си развитие европейският континент достига до съвсем нова концепция за идентичността, непозната никъде на друго място по света. След Втората световна война в Европа стартират мощни наднационални интеграционни процеси. Първоначално започналата като икономическа интеграция бързо преминава и в такава на политическо ниво. Когато започва и унифицирането на юридическата норма вече процесът който води към генериране на наднационален тип идентичност е започнал. Когато различните национални законодателства приемат за висше такова правото на съюза, получаваме единно икономическо пространство с общи политически приоритети и сходна нормативна база. Извеждайки ги на наднационално ниво, те размиват границите си. Което води до сближаване на националностите. С други думи **в наднационален мащаб се залагат маркери на националната идентичност. Европейската идентичност следва да се разглежда като наднационален имагинерен конструкт, който почива на схващането за широка политическа общност на континента.**

Така наречената „културната“ идентичност се съотнася с глобалното гражданско общество. Задълбочилите се процеси на активно участие на неправителствените организации в международните отношения са един от белезите на съвременната епоха. Наред с това ерозията на националната държава и затрудненията, които изпитва да остане основна среда за репродуцирането на обществените отношения е друг белег на днешния свят.

Културната идентичност **снема елементи от другите два основни типа групова идентичност**[9]. Към тези снети елементи съ-преживяването на различните се характеризира с безрезервно отваряне на групата към останалите. С други думи, случва се пропукване и срутване на менталните граници между хората от различните етноси и националности.

Уеднаквяването на нормативната база, може да се разбира като строителство в полето на общата идентичност – и то по утвърдения план на националното строителство. **Изграждайки Европа по алгоритъма за изграждане на нацията би следвало да доведе до генериране на граждански тип (единственият възможен) наднационална идентичност като изкуствено граден политически конструкт.**

1.3. Кризата на българската национална идентичност

[9] Неделчева, Т. 2010, цит. съч. стр. 16

Когато става дума за българското общество в началото на XXI век, е необходимо на ясно да си даваме сметка, че основната негова характеристика е многоизмерната, всепроникваща, тотална обществена трансформация, през която то преминава вече няколко десетилетия. Етапите на преход в обществените отношения най-често са белязани от множество сътресения. През такава криза минава и българската национална идентичност в началото на XXI в. Кризата на националната идентичност се обуславя от **преплитането и паралелното протичане на двете метаморфози – обществената, към демократична политическа система и пазарна икономика и тази на идентичността – към наднационална, европейска, културна идентичност**.

В съвременното българско общество освен процеси на интеграция протичат и такива в обратна посока. Към „атомизиране“ на обществото и „затваряне“ на индивидите в по-малки от националната общност[10] пораждат и проблема, че разделени индивидите няма как да изградят гражданско общество[11]. Подобен дефицит не им дава възможност да се сдружават, за да издигат общи искания и да търсят по-широко представителство. И именно този факт поставя и основния научен въпрос – **„отварянето“ към наднационални измерения на идентификация или „затварянето“ към по-малките общности са основната причина за съвременната криза на идентичността на българите.** И от тук дали затварянето в по-малките групи не е предпоставка за генериране на наднационална идентичност при отслабени позиции на националната.

Второто измерение на кризата на националната идентичност са крайните форми на национализъм. Национализмът е доказал исторически ролята си за възхода на човечеството от епохата на модернизацията насам. Преосмислянето на идеята обаче носи нов поглед върху национализма. Наред с градивната си функция той придобива и негативни окраски. В развитието му протичат процеси, които настройват нациите една срещу друга в борба за надмощие над останалите. Това положение обаче не е част от нормалното поведение на

[10] Николов, Г. Н. Матрицата на българското битие е живот на нокти, **Интервю на Георги Н. Николов с доц. Ивайло Христов, във вестник България, от [**http://www.bulgaria-weekly.com/the-week/persons/8131-matricata-na-bulgarskoto-bitie-e-jivot-na-nokti.html**], активна на 22.07.2018г.**

[11] Цакова, И. 2013, ГРАЖДАНСКОТО ОБЩЕСТВО И ВЪПРОСЪТ ЗА ДЕМОКРАЦИЯТА:ПОЛИТИЧЕСКА, ИКОНОМИЧЕСКА И СОЦИОКУЛТУРНА ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ, стр. 210; от [https://www.unwe.bg/uploads/Yearbook/Yearbook_2013_No6_I%20Tzakova.pdf], активна на 22.06.2017 г.

националните държави[12]. Така или иначе национализмът от началото на XX в. еволюира към нови форми, които от съзидателни се превръщат в застрашаващи.

Двете измерения на кризата на българската национална идентичност се определят от различни фактори, които съществуват и се развиват в обществото. Мощните глобализационни процеси, например, са основен фактор за формирането на наднационалната идентичност. Размиването на държавните граници, което е факт благодарение на глобализацията, задушава националния суверенитет като показва на индивидите нов начин на взаимодействие между отделните общества. Така тяхната национална идентичност губи позиции спрямо по-всеобхватната наднационална такава.

Като вътрешни фактори на кризата на националната идентичност на българите в началото на XXI в. могат да бъдат различени основно четири такива, които ѝ влияят с различна честота. Тези фактори и тяхното действие и интензивност са функция на обществото. Те зависят от него също толкова, колкото и то от тях. Те му дават тон, както и то на тях. Такива процеси са: рязката смяна на политическия режим в страната и трансформацията в икономическите отношения; етноцентризмът; слабостта на елитите; атомизацията на обществото.

Тази група фактори е от решаващо значение за кризата в идентичността на българите в началото на XXI в. Като вътрешни такива, за разлика от глобализацията, те са негова функция, защото именно от обществото зависи каква политическа система ще утвърди. Единствено то решава какви икономически отношения са най-целесъобразни в определен етап от развитието му.

В днешния комплексен контекст двете групи фактори действат паралелно, но при всяко положение едните вземат превес. Ако отговорът клони към „надмощие“ на външните фактори следва да заключим, че културната идентичност разпростира и над нашето общество своите наднационални характеристики. Ако обаче вътрешните се окажат по-значими, научното мислене би следвало да бъде тласнато в посока на твърдението, че кризата на националната идентичност се поражда най-вече от процеси, протичащи в точно обратната посока – деконструиране на националното като всеобщо и преосмислянето му от гледна точка на индивида, пречупването му през собствената му призма и разбирането му от собствената лична позиция.

[12] Pick, A. C. 2011, цит. съч., стр. 5;

II ГЛАВА
БЪЛГАРСКАТА МЛАДЕЖ И НЕЙНАТА НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ

2.1. Съвременната българска младеж

Когато изследваме младежта следва да правим концептуалното разграничение между „млади хора“ – нищо повече от демографска съвкупност, чиито граници се определят от различни възрастови ограничения, и „младеж“, като относително самостоятелна социобиологична група. Всяка съвкупност, при която са налице един или повече скрепяващи елементи, има потенциала да се превърне в социална група. Така етническите групи на Антъни Смит се превръщат в потенциални общности, стига да осъзнаят множеството скрепителни елементи на своята идентичност. Следователно превръщането на биологичните в социални групи е продължителен и универсален исторически процес[13].

2.1.1. Младежта – граници, определения, същност

Изследванията на младежта в световен мащаб обобщават, че младите изграждат отделна и значителна категория хора[14]. Определянето на термина „младеж“ най-често се търси във възрастовите граници между отделните групи население. При тези обстоятелства всичко следва да бъде съвсем ясно и определено. Не така стоят обаче нещата на практика. Категорията „Младеж“ включва в себе си широка гама от възрасти, които покриват целия спектър от социално-политически, исторически и културен опит, неравенства и идентичности[15], които се развиват в процеса на обществения живот.

В концептуалните и нормативни документи и програми, посветени на младежта, били те стратегии или различни други (харти, решения, програми) „младеж“ се фиксира с различни, променливи, плаващи граници. Единна утвърдена схема за определяне на възрастовата група която да послужи за разграничаване на младежка не съществува.

---

[13] Митев, П – Е, Ковачева, С. 2014, Младите хора в европейска България. Социологически портрет 2014, стр. 8, от [http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/12568.pdf], активна на 3.09. 2017 г.

[14] Wyn, J. White, R., 1997, Rethinking Youth, стр. 8, от [http://sociologyaustralia.allenandunwin.com.s3-website-ap-southeast-2.amazonaws.com/files/RETHINK.PDF], активна на 3.09.2017г.

[15] Nandigiri, R. 2012, Standpoint: The politics of being “young”: is a “youth” category really necessary for “development”?, в Feminist Africa 17, 2012, стр. 117, от [http://agi.ac.za/sites/agi.ac.za/files/9_standpoint_-_the_politics_of_being_young.pdf], активна на 3.09.2017г.

Всеобхватността на факторите, които влияят върху конституирането на тази група, не позволяват извеждането на универсални, общовалидни възрастови граници за тази категория.

За да могат да бъдат постигнати познавателните цели, които изследването си поставя, трябва да бъдат определени граници, **отговарящи на обществените процеси в страната**. Изглежда резонно като млади да се разглеждат хората, попадащи във възрастовата група от 18 до 35 години. На осемнадесет години индивидът вече е способен да взема самостоятелни, добре обосновани решения, основаващи се на задълбочени размишления, които касаят широк спектър от възможностите, предложени му от средата. Освен това той вече носи отговорност за делата си. А носенето на отговорност означава, че вече са започнали процеси на съзряване и на ментално ниво. На същото това ниво, на което се развива и идентичността.

За да бъде оформена възрастовата рамка на групата, следва да се определи и горната възрастова граница. Резонно е такава да бъде тридесет и пет години. Тенденцията относно постигането на пълна независимост на младите в България сочи, че възрастта за нейното придобиване непрекъснато расте. И това е може би една от най-устойчивите тенденции в развитието на обществата, които наричаме „западни“.

За целите на изследването се определя **възрастовата група от 18 до 35 години**. От късното юношество, когато индивидът вече е наясно с основните параметри, в които ще се развива неговия живот, през утвърждаването на поетия път с получаването на дипломата за висше образование около средата на двадесетте, до зрелостта, когато плодовете на това развитие вече започват да зреят се обособява целевата група на настоящото изследване.

2.1.2. Европейските млади в началото на XXI век

Важна отличителна черта на европейската младеж е активното участие в различни видове организации. Над една трета от младите европейци участват в спортни клубове, а един на всеки 5 в различни по характер и сфера на дейност младежки сдружения като клубове, организации и други. Около 15% изразяват своята активност чрез членство в организации, целящи подобряване на местната среда, а други 14% са част от културни организации. Участието в политически партии и организации сред младите европейци не е много популярно. Подобна е ситуацията и в България, но само що се отнася до политическите клубове. Всички останали типове младежки организации все още са не до

там популярни у нас. **Докато гражданската активност в Европа е приоритет на общественото поведение още от ранна възраст.** Именно това е необходимата постановка за създаването на общество, мислещо и развиващо се в демократична политическа и либерална икономическа среда. Участието в младежки (и не само) организации на широки кръгове от младежи създава основа за тяхното гражданско участие. И освен това е черта на гражданския тип национална идентичност.

В политическата сфера голяма част от младите европейци гласуват редовно както на национални, така и на избори за Европейски парламент. Участието в прекия демократичен процес също може да се определи като граждански елемент на идентичността.

Континентален подход в сферата на образованието е студентската мобилност. В съюза, в който свободното движение на хора се счита за основна ценност, студентската мобилност е сред основните способи личността да добие задълбочена подготовка и практически наблюдения относно различни европейски страни като по този начин развие качества, умения, възможности и разбира се, да се сдобие с ценни лични и професионални контакти. Такъв тип програма за обмен на студенти е Еразъм. Участието в нея обаче остава ограничено.

Преходът от образователната система към пазара на труда е голяма разломна линия между два етапа в младежкия живот. Младежите в ранната си младежка възраст, някъде до средата на двадесетте години, се развиват, подготвят характеристиките, с които ще излязат на пазара на труда, търсейки най-подходящото работно място. Либерализацията на труда, разбира се, позволява честа смяна на „правилното“ работно място.

Излизането и успешното адаптиране на младежите на пазара на труда е основна предпоставка за отделянето им от родителското семейство и постигане на финансова независимост. Тоест ход към придобиване на самостоятелност.

2.2. Националната идентичност на българската младеж в началото на XXI век

Националната идентичност на младите българи би могла да се характеризира и разглежда в контекста на някои основни аспекти в живота им. Такива са техните образованието и работата, възгледите им за икономиката и политиката, гражданското им участие.

Живата тъкан на идентичността се предава през поколенията чрез процеса на възпитание в семейството, но в рамките на семейството и общността. Унифицираното образование от своя страна позволява да се създаде единна, обща идентичност, която йерархично да стои над тази на общността. Именно поради това показатели като образувание, образователна програма, отношение на младежите към образованието и т.н. са изключително важни в дефинирането и разглеждането им като част от обществото. Икономиката издава цивилизационни наклонности, откъдето и основни щрихи на тяхната идентичност. Гражданското им (без)участие има основополагащо значение за определянето на националната идентичност на младежите по оста гражданска – етническа. В следващите редове са разгледани всички тези показатели, за да може българската национална идентичност на младите хора да бъде характеризирана и оценена на тази основа.

Образованието е механизмът за съзнателно формиране на национална идентичност от политическия елит на една страна. Създаването на нацията се свързва именно с унифициране на образованието (Гелнър). Тук следва да разгледаме отношението на младите българи към образователната система. Повече от половината от тях реално си дават сметка, че образованието, което получават, независимо от нивото му, съвсем не е съобразено с изискванията на пазара на труда. Образованието следва да се характеризира като време на преход именно към пазара на труда. У младежите, които започват работа след завършване на висшето си образование, съществува тенденция да не работят по завършената специалност.

Отношението на младежта към либерализацията на икономиката е изцяло положително. Тенденцията сочи, че значителна и увеличаваща се част от младите хора акламират предприемачески намерения и дори планове[16]. Участието в икономиката на страната със собствено предприятие може да се характеризира като белег на гражданската национална идентичност. Това са хора, които ценят възможностите, които им дава либералната икономика и се опитват да ги използват. По-голямата част от тях обаче поради многобройни причини остават най-много на ниво планиране. Все още младежите в България считат, че именно образованието им дава зелена светлина за оптимално реализиране както на пазара на труда, така и в личностното им изграждане.

[16] Митев, П – Е, Матев, А.,2005, цит. съч. стр.30;

Предприемачеството в страната се сблъсква с множество проблеми. Неблагоприятната бизнес среда, етиката или по-скоро липсата на такава в отношенията както между партньори така и между конкуренти, липсата на финансови средства, както и на възможности за тяхното получаване[17] са само част от бариерите, които се издигат пред младежите с предприемачески дух и хъс. Въпреки тях нагласата за започване на собствен бизнес у младите продължава да бъде доста висока[18].

Отношението на младите хора в България към политиката е друг важен феномен, който следва да открие своето място в дисертацията заради пряката си връзка с гражданствеността, обществените порядки и идентичността. Направен е опит за анализ на младежкото участие в политическия живот на страната от края на 90-те години на XX в. до днес. Налице е „фрапираща“ промяна в участието на младежите в политическия живот на страната[19]. Тя се изразява в трансформация на отношението към политическите проблеми от стачки, барикади и неподчинение до пълна политическа апатия дори и по време на парламентарни избори.

Ако намалелият политически интерес е общоевропейска тенденция на началото на XXI век, то усилията за сдружаване в неполитически организации особено на млади хора с аналитично конструктивно и иновативно мислене е необходима предпоставка за качествени промени в българския преход в съвременните му измерения.

Гражданското участие е важен фундамент на демократичната политическа система и на гражданската национална идентичност. То е в състояние да донесе консолидиране на обществото около сериозни въпроси на държавното управление и общественото развитие. Участието на младите хора в политическия процес е в основата на демокрацията. Липсата или ограниченото участие на българските младежи в политическия процес на българската демокрация безспорно представлява пречка пред формирането на граждански измерения на българската национална идентичност, понеже липсата на политическа активност означава в повечето случаи обществена пасивност.

Ако пред политическото участие на младите например биват издигани различни бариери (от чисто недопускане до членство в определена партия до дълбоки морални предпоставки), то неполитическите обединения на младежи са изключителна възможност,

[17] Митев, П-Е. et. Al. 2019, цит. съч., стр. 31;
[18] Митев, П – Е, Ковачева, С., 2014, цит. съч., стр. 131, фигура 6.2;
[19] Митев, П – Е, Матев, А.,2005, цит. съч., стр. 45;

както за самите тях, така и за функционирането на обществените демократични механизми в страната. При липса на заинтересованост към инициириане на членство и активно участие в подобни организации от най-различно естество, каналите за широк младежки консенсус по наболели обществени проблеми остават затлачени в младежкия негативизъм, отказ от участие и конформизъм. Такава нарушена младежка инфраструктура за комуникация и организация в една демократична страна е твърде неблагоприятен, дори и рисков фактор. Членувайки в една или няколко организации, всеки младеж би могъл да открие себе си много по-лесно в контакта, чрез съизмерването с останалите.

Желанието и необходимостта на младите хора да се събират, да бъдат заедно и да общуват с хора със сходни потребности е напълно естествен стремеж. Организираното следване на общи цели е много по-лесно, отколкото индивидуалното лутане в опит да се постигнат някакви резултати. До колко младите хора в дадена страна се сдружават и следват заедно общите си интереси зависи до голяма степен кохезията и социалното разбирателство. Процентът на активност сред младите в това направление, обаче остава твърде ограничен.

Младежкото гражданско участие би следвало да се разбира като активно включване в различни организации, политически партии от една страна. На следващо ниво то се характеризира с електорално участие, включване в срещи, посветени на значими обществени въпроси, протести, извършване на доброволна работа и т.н. Анализираната в предходните редове обществена ситуация обаче съществено се различава от необходимото гражданско ниво. А процесите, от които тя е част, се развиват толкова бавно, че за анализаторите е трудно да оценят дали вървят в посока към формиране на гражданска национална идентичност или не. За такава не може да става и дума при липса на гражданско участие.

Проведените досега социологическите проучвания у нас оценяват формирането на младото поколение на България като напълно в крак с евроатлантическата перспектива на обществото[20]. Младите в много висока степен приемат западните норми на поведение и боравят с форми на западната култура ежедневно. Според някои автори младото поколение българи е до такава степен, повлияно от широко пропагандираните западен начин на живот и обществени порядки, че най-младите са предразположени към прескачащо формиране на идентичности – на базата на локалната си идентичност – привързаността към мястото си на

[20] Митев, П – Е, Матев, А.,2005, цит. съч. стр. 65;

произход и/или конкретно обитание – те развиват направо наднационална идентичност[21]. Прескача се в случая националното стъпало на идентификация. Този феномен нарекохме „прескачаща“ идентификация или по-скоро идентификация. Той следва да бъде внимателно и изчерпателно изследван.

Така разгледаните аспекти на живота на младите българи определят измеренията на тяхната национална идентичност в началото на настоящото столетие. Може би образованието заема водещо място при формирането й. Защото при съществена промяна в него останалите показатели биха били различни. Формирайки устоите на националната идентичност именно образованието е „отговорно“ за разбиранията на младежите както за икономиката, така и за политиката. Именно чрез образованието най-ефективно може да се възпита или дори провокира гражданското участие на младото поколение.

2.3. Основни аспекти на идентичността на младите българи

2.3.1. Образът на Европа като централен момент в променящата се идентичност на българската младеж

Преди приемането на България в ЕС представата за Европа, европейско, западно пронизва дълбоко българската обществена действителност. Битуват обаче на пръв поглед **митични представи** за тези категории. Медийното представяне на подобни теми създава заблуждаващото впечатление, че с приемането на страната в съюза автоматично ще се решат всички обществени проблеми. Европейското не е напълно познато сред широки кръгове от обществото. Едновременно с това обаче е желано и дори необходимо. Така обществената подкрепа за този проект расте, но времето до осъзнаването и общественото отрезвяване неумолимо намалява.

Съотношението между когнитивните и афективните аспекти на образа на Европа преди и след присъединяването на страната към структурите на ЕС се променя. Преди то да стане факт с настъпването на 2007 г., сякаш образът на континента се чертае до голяма степен на базата на вкорененото през вековете в съзнанието на българите противопоставяне. Този път обаче то е инверсивно. Обратно на характерните за етническите национални идентичности, които по правило възхваляват своето и отричат чуждото. Изграждащият се

[21] Митев, П – Е, Ковачева, С., 2014, цит. съч., стр.175;

образ на Европа в представите на българина от началото на XXI в. е хвърлен в напълно положителни крайности. Този път противопоставянето наше – чуждо върви по линията на съюза, който е за пример – противопоставен на държавата, която търси точно такъв обществен модел. Прогресивен, демократичен ЕС – затънала в кризи, посткомунистическа България; Иновативен съюз – изостанала държава. Принизяването на своето е характерна черта в подобна кризисна ситуация, но на фона на хиперболизиране на чуждото, желанието за придобиване на неговите характеристики расте. Чрез тази постановка се подчертава голямата социална, политическа, дори и културна дистанция между нас тук и онези там.

Младото поколение остава най-пряко засегнато от членството на страната в съюза. Всички позитивни промени, които са налице, засягат най-пряко именно тях. Падането на ограниченията за учене в чужбина, свободното придвижване на хора, което улеснява пътуването, са основните, най-лесно различими положителни аспекти на членството в подобна организация. И може би логично сред младите най-ярко се изразява тенденция за придобиване на наднационална идентичност, носеща чертите на европейската, доколкото такава тенденция съществува.

За да се формира достатъчно добре осъзната европейска идентификация е необходимо на първо място **европейските ценности да бъдат разпознати**, опознати и приети за свои. Понеже именно те са формирали съюза такъв какъвто е. Те са го институционализирали точно такъв, какъвто ни е познат днес. Без осъзнаване и приемане на тези нравствени ориентири е невъзможно придобиването на европейска идентичност. От тях зависи дали обществото ще е демократично единствено по своята форма, или ще придава значение на демократичността си. И за да станат все по-осезаеми процесите на навлизане на наднационални елементи в идентичността на българите те трябва да изменят своята среда на развитие. Именно поради факта, че младата част от обществото създава повече наднационални контакти спомага за придобиването на черти на наднационалното именно от тази обществена група.

Идентичността на част от младите **започва да придобива нови характеристики** и напълно в тон с времето да изменя ценностните си параметри спрямо по-старите поколения. „Културата на оцеляване“ губи сериозно позициите си в младежкия мироглед. Все по-важни стават либералните разбирания за света и за поведението на човек в него. С други думи намаляването на значението на ценностите на оцеляването говори за откъсване на младежта

от ценностите, свързани с икономически просперитет и физическа сигурност. За този тип ценности са много характерни ниските нива на толерантност и дори изявата на етноцентризъм[22]. Тенденция към развиване на форми на етноцентризъм в най-новата българска история липсва.

Сред европейските ценности на първо място за младите българи излиза свободата, но на съвсем малки разлики след нея се нареждат демокрацията и пазарната икономика[23]. Именно тези три върха ясно обуславят факта, че младите българи разбират и подкрепят основните цели на българския „преход“, че са съгласни, че правилният път за обществото е към модерно икономическо развитие на страната и пазарна икономика.

Индивидуализмът от първите десетилетия на XXI в. е тенденция, която губи инерцията си[24]. Индивидуалното отваряне обаче не се ориентира в обществена ангажираност, а към непосредственото обкръжение на индивида, към близки и приятели.

Идеята за европейско гражданство се изгражда от модерната представа за гражданството. Основно място тук намират неговите права, идентичност и участие. Въпреки че самата концепция за европейско гражданство крие зад името си някои големи демократични дефицити, воля за изграждане на такова съществува на най-високо ниво.

Процесите, които водя до **формирането на наднационална идентичност у младите българи са вече започнали, но остават в начален етап на развитие.** Голяма част от тях космополитизират своята идентичност. Отварят се за света и възможностите, които той им предоставя. Но го правят **надграждайки върху своята национална идентичност**, а не деконструирайки я. Наслагват се елементи на европейско гражданство над българското. Тези процеси обаче са в твърде ранна фаза и поставят много повече въпроси, отколкото отговори пред наблюдателите.

Петър-Емил Митев констатира факта, че и националната, и европейската, и космополитната идентичност „се усилват“[25]. Логично следва изводът, че **типовете идентичност не си пречат**. Не са в конкурентна взаимозависимост, а напротив, моделират

[22] Ambrosino, B. 2014, What the world values in one chart, Dec 29, 2014, от [https://www.vox.com/2014/12/29/7461009/culture-values-world-inglehart-welzel], активна на 11.09.2017г.
[23] Brusaporci, G. 2015, European Citizenship and Youth in Bulgaria: A Qualitative Comparative Analysis between Bulgarians and Bulgarian Turks, стр. 1, Contemporary Southeastern Europe, 2015, 2(1), 1-23, от [http://www.suedosteuropa.uni-graz.at/cse/sites/default/files/papers/Brusaporci_Bulgaria.pdf], активна на активна на 11.092017г.
[24] Митев, П-Е. et. Al. 2019, цит. Съч., стр. 27;
[25] Митев, П-Е. et. Al. 2019, цит. Съч., стр. 70;

определени свои черти, наслагвайки ги около тези на останалите типове идентичност. Това, което следва от резултатите на изследването е, че **доминиращата позиция определено е тази на националната идентичност**. Според изводите на изследователя национализмът расте заедно с европеизма.

От една страна, е възможно българските младежи да генерират граждански измерения на националната си идентичност, да заменят основаната на родство идентификация с тази, характеризирана от законовата рамка и определена от политическата общност, да променят своите разбирания и да започнат да се асоциират предимно с политическата нация, като оставят представата за културната на заден план. С други думи, единият начин българските младежи да се превърнат в хомогенна сплав, в единен, способен да генерира наднационална идентификация граждански организъм е чрез интериоризиране на идеята за нацията като общност, изградена на базата на пълен консенсус относно културни, социални и политически ценности, норми и цели.

2.3.2. Тройната трансформация

Може би най-съществената характеристика на днешната българска младеж е, че тази група преминава през прехода от зависимостта на детството към независимостта на младия човек във време на **особен социален преход** на цялото общество.

В началото на XXI в. в българското общество преходът, носещ кризата на социалната идентичност, се свързва органично с личната трансформация, въплъщаваща кризата на индивидуалната. **Трансформацията** от тоталитарен към либерален модел на **общественото** развитие съвпада по време и място с **прехода** от детската „зависимост“ към „независимостта“ на **зрелостта**. Той е негова естествена среда. И подобно на биологичен организъм, за да оцелее и да се развие българският младеж следва да еволюира според средата си.

Заедно с тези два прехода, в които младежите в България са въвлечени пряко, протича и още един. Това е **трансформацията на идентичността**, която води до утвърждаване на граждански черти в националната им идентичност, а дори и на глобална такава[26].

[26] Scholte, J. 1999, Global Civil Society: Changing the World?, стр. 24 CSGR Working Paper No. 31/99 May 1999, от [https://www.unicef.org/socialpolicy/files/Global_Civil_Society_Changing_the_World.pdf], активна на 1.09.2017г.;

Отражението на тези течения в нашето общество могат да се разглеждат като отглас на мощните западни влияния във всяка сфера на живота на младите българи.

По този начин идентичността на младите в България е подложена на **тройната трансформация**. Без да имаме предвид това наслагване на трансформации в идентичността, изводите от изследването не могат да бъдат разбрани напълно.

Тъй като европейската идентичност е продукт на гражданските национални идентичности, тя се изгражда върху гражданския тип национална идентичност. В по-широк смисъл може да се разглежда и тезата, че Европейският съюз е създаден именно с тази цел – да засили процесите на гражданско осмисляне на националната идентичност особено в Германия, а също и в Италия.

Гражданската идентичност в началото на XXI век все още е дефицит в българското общество. А основен неин проводник са младите хора. Преобладаващият тип национална идентичност сред българите продължава да носи етническите предопределености. Идентификацията с политическата общност отстъпва позиции пред тази на произхода; зачитането на институциите и реда в държавата все още не е на необходимото ниво. Дори е налице отказ от политическо участие, което не би могло да позволи развитие на политико-гражданската идентичност.

Засилените **трансгранични контакти на българските младежи в началото на този век дават възможността за генериране на граждански параметри** на националната идентичност. От своя страна наднационалната среда е форма, която дава най-пълноценна възможност за развитие на граждански измерения на идентичността. Въпреки това младите българи демонстрират най-висока степен на привързаност към локалната си идентичност. Националната пък взема превес над европейската на този етап. Младите българи са твърдо привързани към непосредственото си местообитание. Именно с него и с близките си те свързват своята родината. В него те виждат себе си.

В идентичността на младите българи **протичат два взаимно свързани, взаимно преплитащи се и взаимно влияещи си с различна интензивност и посока процеса.** От една страна, е налице **присъщото на всеки индивид движение към зрелостта**. На второ място, седи **обществената трансформация в страната**. А като шапка на тези две трансформации – протича процесът на **изтъняване на границите** между отделните общества и изграждане на световно гражданско общество.

Съчетавайки по интересен начин европейската с българската национална идентичност, младите българи търсят своята идентификация в динамичното и забързано време на глобализация. Формиращата се наднационална идентичност на българските младежи в никакъв случай не конкурира или пречи на изявата на националните параметри на тяхната идентичност. Напротив, **двата типа групова идентичност се съчетават конструктивно**, за да изковат типа идентичност, който най-добре пасва на младежите в тяхната тройна трансформация.

III Глава
НАЦИОНАЛНАТА ИДЕНТИЧНОСТ НА МЛАДИТЕ БЪЛГАРИ В КОНТЕКСТА НА ЕВРОПЕЙСКАТА

Методика на изследването

Предмет на настоящото е националната идентичност на младите българи, живеещи в България днес. Тази граница в дизайна на изследването се налага, понеже напусналите пределите на страната не са част от българското общество. Те са изменили в различна степен основни свои характеристики, което компрометира целите на изследването. Именно младежите които живеят в нашето общество са носителите на националната идентичност в нейния най-чист вид.

Следва да бъдат формулирани **ограниченията** за това кои единици от генералната съвкупност няма да могат да бъдат обхванати от извадката. Младежите от **българското село** остават съвсем слабо представени в анкетното проучване, а сред интервютата те не присъстват като респонденти. Липсата на финансови средства се оказа решаваща при разработването на методиката на изследването. Основно поради тази причина младежите от българското село останаха недостатъчно представени в изследването.

Друг показател по който следва да се направи разграничение, е **възрастовото измерение** на термина млад. За млади според концепцията на това изследване се считат индивиди на възраст от 18 до 35 години. Аргументите за това бяха изразени в предходната глава на настоящия труд.

Цел на изследването е да определи същността на националната идентичност на съвременните млади българи, избрали да живеят в България, да разкрие нейните параметри

и да анализира характеристиките ѝ в съвременния исторически период. На тази база следва да се направи теоретичен анализ и да се изведат съответните заключения.

Работни хипотези на изследването са: А) Младите българи проявяват белезите на обществена група, която има възможностите да започне обществен преход към граждански тип национална идентичност; Б) Младите българи наслагват елементи на различните видове групова идентичност (етническа, национална, наднационална), за да формират конструкта на своята идентификация в началото на XXI в.; В) Конструктивното вплитане на елементи на различните видове групова идентичност дава възможност на младите българи да формират своя идентичностен модел, пригоден към обществените условия както в страната, така и на континента.

Въпреки че **избраните емпирични методи не позволяват на изследването да претендира за представителност,** изведените заключения са **валидни за единиците в извадката** на изследването. Следователно **очертават определени процеси, явления и проблеми, които се развиват сред българските младежи.** Извадката би позволила да се направят достатъчно добре обосновани изводи относно тенденции и закономерности в идентичността на младите в България. Това което остава отвъд възможностите на изследването, е да фиксира точните количествени параметри на тези явления, тенденции и процеси.

В условията, при които се провежда изследването, оптимално решение би било да бъде използвана **комбинация между количествен и качествен метод за регистрация**. Такъв подход дава възможност след като бъде получено цифровото изражение на дадени процеси, феномени и тенденции да се навлезе в тяхната дълбочина с помощта на заложените дълбочинни интервюта. Така по методиката на регистрацията изследването се класифицира **като смесен тип**. То съчетава анкета проведена на принципа на „отзовалите се“, чрез анкетна карта по интернет от една страна и дълбочинни интервюта, проведени в два български града - Русе и София.

Анкетното проучване, което изгражда количествения дял в изследването, е проведено изцяло по интернет. Използвани са възможностите, които дава виртуалното пространство. Така планирана тази част от проучването е замислена като извадково изследване на принципа на „отзовалите се“. Връзка към анкетната карта е публикувана в

множество младежки групи в социалните мрежи. Такава е разпратена и по електронните пощи на някои от тях.

Анкетното проучване се проведе чрез малка непредставителна извадка[27]. Тъй като в научната литература липсва еднозначност относно това какъв обем изследвани единици формират малка извадка, може да се приеме, че настоящата, при която n=131 единици, изцяло удовлетворява изискванията за такава.

Поради избора на метод за подбор на респондентите от една страна, а и заради конкретния метод на регистрация от друга изследването не може да претендира за представителност. Резултатите няма да притежават свойството представителност на съвкупната информация. От тези факти следва, че те няма да могат да се екстраполират върху всички единици от генералната съвкупност. Но подобен похват ще позволи достатъчно пълно и сериозно навлизане в основните и най-значими процеси и тенденциите в идентичността на младите в България. Той дава възможност да се достигне до основни нейни параметри. Заключенията и изводите ще бъдат 100% валидни единствено до където се простират единиците на извадката. Но в качеството си на части от цялото тези единици проявяват в една или друга степен типични за цялата съвкупност елементи.

Вторият компонент на изследването е изграден от качествен метод на изследване – дълбочинно интервю. Целта на използването на смесен тип изследване е да се направи опит за вникване в явленията, които биват засечени от анкетното проучване. Така също изследването ще придобие по-голяма тежест и научна обоснованост. Именно това е методът, който дава най-добра възможност да се получи абсолютно целия обем от необходимата емпирична информация, и то в дълбочината, която е необходима на изследването.

Дълбочинното интервю дава възможност да се открояят „действащите на всекидневно ниво модели на възприемане и преживяване-конструиране на социалния свят“. Именно възможността на интервюто да набере информация, която да е достатъчно качествена, за да послужи за дефиниране на хипотези и теории, е причината да бъде използвано като компонент в настоящото изследване. Широко застъпено в научната литература е мнението, че качествените методи дават доста добри резултати за анализ.

[27] Съйкова, С. 2004, Малките извадки в социологическите изследвания в Списание на Българската академия на науките, CXVII, 6/2004, София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, ISSN: 0007-3989, стр. 56 - 60;

Интервютата целят детайлно навлизане в дълбочина на информацията, добита чрез анкетната карта. Основната им цел е да хвърлят повече светлина върху процесите, които се развиват по отношение на националната идентичност на младежите, част от българското общество. По тази причина те изцяло дублират смислово въпросите от анкетата. Същевременно дават шанс за добиване на допълнителна информация, която остава която остава недоизяснена за инструментариума на анкетното проучване.

Така възможностите са две – да се потвърдят получените характеристики, явления, феномени от анкетната част на изследването или да се създадат предположения за съществуването и на други, нови за изследването такива. Напасване на получените типове отговори в тенденциите засечени от анкетното проучване дава възможност да се постигне един по-качествен поглед върху съответните процеси.

3.1. Национална и гражданска идентичност

Направен е опит максимално обективно и на базата на анализа на добитата посредством методите на изследването информация да бъдат разкрити основни измерения на националната идентичност на младите българи в началото на века. Основен акцент в анализа ще получат разбиранията на младежите за тяхната родина, семейството и рода, родния език и патриотизма в началото на века.

1. Родината

Както вече изяснихме, идентичността може да се движи по плоскостта локална – национална – наднационална. Логично следва да си зададем изследователския въпрос къде по тази плоскост можем да търсим идентичността на младите българи. В началото на XXI в. те я разбират като **процес на самоопределяне**. Като протичаща в съзнанието на всеки индивид поотделно система от мисли и разбирания. Националната идентичност се схваща най-вече като процес зависещ до голяма степен от индивида и неговите разбирания и възприятия за света, което препраща към гражданската концепция за идентичността. Това самосъзнание обаче е формирано **на базата на традиционни фактори**, като обичаите, културата, езика, манталитета, които отвеждат към общността на произхода. **Така националната идентичност на младите българи прави стъпки към получаване на**

повече граждански нюанси в градежа на своята тъкан като едновременно с това остава фиксирана и изградена върху характеристиките, които се свързват с традицията.

Засвидетелствано бе припокриване на локалната с националната форма на идентичност в разбиранията на младите българи. Попитани за най-важна за тях групова идентичност анкетираните недвусмислено посочват на първо място националната. Навлизайки в дълбочина на отговорите на младежите от анкетата обаче постепенно се изяснява една малко по-детайлна картина. Поставяйки на първо място националната **идентичност, младежите най-вече имат предвид локалната.** По-голямата част от младите българи, които бяха интервюирани, в Русе и в София, а и тези, които попълват анкетната карта, асоциират страната си с непосредственото си обкръжение – с родините, с близките и познатите си. **Така младите българи, поставяйки националната идентичност на първо място, я асоциират предимно с нейните локални измерения.** Защото силната колективна идентичност създава чувство за общи задължения на единиците които я изграждат. Тя подсилва чувството за вътрешна лоялност между индивидите. А най-силна изглежда тази лоялност на микрониво – на ниво индивид – семейство, индивид – приятели. Останалите най-често избирани отговори дават възможност анализът да се задълбочи именно в тази насока.

Националният суверенитет губи позиции и поради вътрешни фактори на неговото отслабване. Такъв процес е атомизацията на по-голямата общност, която поради загуба на скрепителния си потенциал се разпада на своите съставни части. Така те са принудени да търсят своето място в по-малки, най-често първични социални общности. **Като основополагащ за всяка нация, респективно и национална идентичност, липсата на суверенитет или неговото отслабване действа неблагоприятно за идентичността, която той рамкира.** На базата на тези разсъждения логично следва да си зададем въпроса наднационалната идентичност ли е основната причина за отслабването на националния суверенитет или вътрешното разделение на първични социални групи подкопава неговата значимост. **Дали външни или вътрешни фактори намаляват обединителните възможности на българския национален суверенитет в началото на XXI в?** И от там, ако националните елементи в идентичността на младите българи отстъпват позиции, то дали националната им идентичност на днес понижава обединителния си капацитет поради формирането у тях на космополитни черти на идентичността или вследствие на обръщането

на младите към друг тип, по-ограничена териториална идентичност като локалната. На базата на разговорите, които бяха проведени, доколкото националната идентичност намаля влиянието си сред младите българи, везните се накланят по-скоро по посока на второто явление. Следователно младите българи на този етап започват да формират по-скоро черти на **гражданската национална идентичност, отколкото на наднационална форма на идентификация**. Тоест тяхната национална **идентичност не отслабва, а се трансформира**.

2. Семейството и родът

Семейството е тази първична социална група, в която индивидът се ражда и започва да получава информация относно заобикалящия го свят. Семейството и родът изиграват значима роля в развитието на индивидите, с което поставят своя отпечатък върху живота на всеки. Именно в него се репродуцират обществените порядки. Чрез специфичното си образование, всяка група формира своите нови поколения според традиционните разбирания и схващания. А когато възпитанието бива обхванато от институционно-правната рамка на държавата, то тогава процесът на социално репродуциране на нацията започва.

Според резултатите от анкетата **младите българи отчетливо и ясно асоциират България със семейството и приятелите си.** Така **обществото остава фрагментирано**. Не е способно да се обединява лесно по определени въпроси. Поддава се на външни влияния, заради взаимното подозрение на различните парчета от „начупената“ реалност, която то представлява.

Кръгът от въпроси, свързани с гражданските измерения на идентичността на младите българи, недвусмислено показват, че те донякъде развиват основни черти на гражданския тип национална идентичност. **Определяйки идентичността като процес, който се случва отвътре навън,** тоест посредством личното разбиране и усещане на житейското си пространство, младите българи се доближават до „Западното“ усещане за национална идентичност. Разбира се, тези процеси не само, че не са завършени, а дори при повечето младежи все още са в начална фаза. Необходимо е много повече време и много по-задълбочен и явен демократичен процес, за да може изследване на националната идентичност на българите да констатира по-напреднала фаза на развитие в тази посока. Впечатление прави ниското доверие в институциите. Именно институциите на демократичната държава лежат в основата на гражданската идентичност, защото само

демократичното развитие може трайно да формира у индивидите подобни черти на гражданственост.

Не малка част от интервюираните респонденти разбират националната идентичност като предавана в семейството имагинерна тъкан**,** която смятат също да предадат на децата си. У тях остава жива отговорността да продължат традицията за предаване на полученото от поколенията на поколенията – естествения процес на репродукция на социалната действителност. Основни за националната идентичност на младите остават културното наследство, общата история, фолклора и традициите. Тоест, **изворите на идентичността за младите българи могат да се търсят все още предимно в миналото.** В доказателство на тази теза са и близките резултати на етническата, религиозната и езиковата идентичност, които са водещи показатели на етническия тип национална идентичност на Антъни Смит.

В хода на разговорите с респондентите у всички с различна интензивност ясно пролича осъзнатата необходимост от запазване на българското, на семейното и на родното. Почти всички споделят мнение, че българското е застрашено, че му влияят много фактори, повечето от които в негативен план. Младите са категорични, че едно **такова самоопределяне се изгражда на основата на обективните характеристики**.

„Атомизацията“ на българина е сред основните му обществени черти, описвани многократно от различни автори в широка сфера от изследвания. Резултатите от настоящото говорят, че респондентите са носители именно на това повсеместно разпространено и напълно характерно за българите в началото на този век явление. В доказателство на написаното трябва да се добави, че сред видовете идентичности, на първо място в избора на младежите, по правило почти винаги застава локалната идентичност, а националната се появява след нея.

Дълбочинните интервюта разкриха напълно това явление. При повечето от респондентите осмислянето на нацията се развива на по-ниско ниво. **Разбирането за България става възможно чрез нейното преосмисляне в рода и родния град.** Именно така тя се превръща в родината, а не във враждебно място. Така изглежда механизмът от тълпата, която живее с мен на тази територия, през схващането за близки, роднини и приятели да се синтезира чувството за националното цяло. Изглежда при сериозна част от младежите, взели участие в настоящото изследване, **националното се осмисля през локалното**. **До известна степен тези две категории се унифицират**.

3. Езикът

Езикът е най-важният етноразграничителен елемент. И отношението на младото поколение към него дава изключително важна информация, която може да послужи за „гориво“ на анализа. Исторически погледнато ролята на езика в съхраняването на българщината в някои от най-тежките исторически моменти е безспорна. Периодът на най-голям разцвет на българщината по време на така нареченото национално възраждане започва именно с обръщане към родния език. В този смисъл езикът се явява основна променлива величина в измерването на националната идентичност на младите българи. Именно поради това анализът на идентичността на младежите няма как да бъде нито изчерпателен, нито прецизен, ако бъде пропуснат този фундаментален неин градивен елемент. Такава беше и причината един от основните акценти както в анкетното проучване, така и при провеждане на дълбочинните интервюта да пада върху езика и възприятията на българските младежи спрямо него.

Един от въпросите в анкетата е така конструиран, че да даде възможност да се вникне във факторите, които пораждат привързаност към родината. На първото място като най-сериозни фактори за привързаност към нацията младите **българи избират българският език и националните традиции и обичаи.**

Младите българи поне в частта, която влезе в извадката на изследването, демонстрира високо чувство на принадлежност към родината в интервютата респондентите често отговарят, че чувството им за привързаност към родината се подсилва и от българския език, и от българското им име – отново белези на етническия тип национална идентичност. Именно езикът е движещата сила на единството на нацията. Езикът навлиза дълбоко в душевността както на индивида, така и на обществото. Официалният език изгражда комуникационната инфраструктура между отделните индивиди в една страна. Така той се превръща в основен носител на обществените комуникации, което го прави канал за постигане на широк консенсус.

Страните в Европа, които оценяват високо езика си като важен градивен елемент на националната идентичност, притежават много по-високи нива на обществен консенсус отколкото останалите. И от там националната им идентичност притежава една много по-широка основа и много по-добра инфраструктура.

Никой не се привързва към България заради законите, конституцията или пък институциите и това личи и от интервютата, напълно логично с оглед на ситуацията в страната. От тази закономерност следва, че позициите на гражданската национална идентичност при българските младежи са сериозно подкопани, защото именно това са стълбовете, върху които гражданството се гради и възпроизвежда. Слабото им представяне сред факторите на българската национална идентичност означава, че **при големи групи от българските младежи водеща е етническата национална идентичност.**

Езикът формира фундаментален пласт в идентичността на младите българи. Той е единодушно определен като най-важен елемент на идентичността. Получените резултати от тази група въпроси дават представата за една достатъчно широка и стабилна основа за постигане на обществен консенсус. В същата посока често и с по-убедителна изява стоят и отговорите на подобни въпроси в дълбочинните интервюта.

4. Патриотизмът

Родолюбието заема заедно със семейството и езика централно място в разбиранията на анкетираните младежи за тяхната национална идентичност. Повечето подсилват патриотичните си настроения от историята и традициите, твърдейки, че всеки българин е длъжен да познава изначално основните моменти от историята на народа си, докато други наблягат на „съвременния“ патриотизъм – понятие, което се схваща като извършване на някакъв вид обществено полезна дейност (от членуване в различни патриотични организации до всекидневно прилагане на патриотизма чрез форми на обществено полезна дейност).

Младите българи са по правило силно привързани към родината си. Относно привързаността им можем да съдим по това, че все по-често избират да продължат реализацията си в България. Търсят възможности да изградят нещо, да започнат някакви градивни начинания, с които да се реализират в страната. Според някои **корените на патриотизма трябва да се търсят в миналото, но погледът на съвременните патриоти трябва да е обърнат към бъдещето.**

От отговорите на мнозинството от младежите се остава с впечатление, че те го разбират по-скоро като начин на поведение, което всеки избира и върши сам за себе си. Или най-много в малки групи. Дори и патриотизмът не се схваща като групово начинание. Но

при всяко положение той **повишава нивото на гражданското участие. Сплотява индивидите (поне до известна степен), с което укрепва националната идентичност** на младите българи. Те отдават значение на това, че **патриотизмът се корени в миналото, но откриват различни форми на модерен патриотизъм.**

3.2. Гражданско общество, гражданска активност и гражданско самочувствие на младите хора

Като изначална демократична категория следва да се обърне внимание на изследването на гражданските измерения в идентичността на младите българи. Във фокуса на анализа попада тяхното гражданско самочувствие. Респондентите отговарят на въпроси относно гражданската си активност. Изследвано е участието им в гражданското общество.

Гграждансkото самочувствие е ключов феномен, който характеризира териториалния тип нация. Високите нива на гражданско самочувствие, което респондентите демонстрират, са предпоставка за демократичното развитие на страната. За голяма част от респондентите, обаче същността на гражданското самочувствие остава неразбрана. **Липсата на точна представа за гражданското самочувствие у респондентите води към тези високи резултати**.

Липсата на институционална култура е тенденция, която се развива в първите десетилетия на демократично съществуване на всяка страна. Либералната демокрация като политическа система, към която сме се устремили като общество, изисква генериране на такава култура. Понеже липсата ѝ е огромен демократичен дефицит, който поставя бариери пред развитието на гражданската идентичност. Държавните институции са инфраструктурата, която институционализира политическата система. Диалогът обществ – институции е в основата на демократичния процес. А когато институциите и обществото „говорят на различни езици“, резултатите както за политическия режим, така и за общественото развитие са пагубни.

Младите българи както в анкетното изследване така и в интервютата показаха висока степен на оптимизъм. Основният изследователски въпрос обаче е **дали този оптимизъм се дължи на младостта или се развива вследствие на някаква цялостна обществена ориентация към бъдещето.**

Обществата, които развиват граждански тип национална идентичност са предимно ориентирани във времевата плоскост настояще – бъдеще. Като продукт на модерната епоха, гражданското мислене на идентичността натоварва нравствените ориентири на обществото с мисълта предимно за бъдещето. За рационалното развитие и модерното осмисляне на света.

В определени условия това, че младежите откриват своето време в настоящето и имат добри перспективи за бъдещето би могло да реши множество въпроси. В случая обаче е налице риск анализът да бъде подведен поради една сериозна особеност на изследваната група. **Младежта сама по себе си е уникална обществена категория, която по презумпция е ориентирана да мисли в перспектива.** На нея така или иначе ѝ предстои да се утвърди, да се развие, да успее, да заеме местата на предходното поколение. Изследвайки младежта е напълно нормално получаването на подобни резултати, защото по начало времето, в което тя ще развива собствените си концепции за света предстои. Въпрос на допълнителни изследвания или поне съчетаване на отговорите на респондентите с останалите въпроси би дал по-ясна картина на изучавания феномен.

Не трябва да се прибързва със заключението, че тъй като младите българи са предимно отправили поглед към бъдещето, то те вече са оформили гражданската си идентичност. Полученият отговор поставя още повече въпроси. **Следва да се потърси доколко оптимизмът и ориентацията към бъдещето се дължат на гражданската идентичност и до колко на младостта на респондентите.** В случая е налице е **комбинация от „оптимизми“,** в пропорция с **преобладаване на оптимизма на младежта**.

Можем да заключим, че идентичността на младежите е ориентирана основно по оста минало – настояще. Тоест **съдържа сериозен трансформационен потенциал**. Но сама по себе си е недостатъчна за пълноценна и категорична обществена трансформация.

3.3. Европейската идентичност на младите български граждани

Следва да потърсим отговор на въпросите свързани с европейската идентичност на младите българи. Те могат да бъдат зонирани териториално. Младите софиянци демонстрират в по-голяма степен белези на преход към гражданска национална и наднационална идентичност отколкото русенците на тяхната възраст. В крайдунавския град личат ярки форми на евроскептицизъм. Докато в столицата отношението към Европа –

Европейския съюз може да бъде описано като безразличие с нотки на положителна оценка. Положителните разбирания за ЕС на интервюираните млади русенци не бяха много нито пък бяха убедителни.

Младежите смятат ежегодното постъпване на европейски средства в българската икономика за основна и най-голяма полза от членството на страната в ЕС. Втората точка посочена като недвусмислено носеща полза е улесненото пътуване в страните от съюза. С тези два фактора приключва списъкът с положителните въздействия на българското членство в ЕС, според мнозинството от младите българи, участвали в изследването ми под една или друга форма.

Единственото изцяло положително следствие от членството на България в ЕС за младите българи е пътуването. Това е основна предпоставка за ерозия на националната идентичност, **като на нейно място се създават условия за имплементиране на наднационалната такава**. Не успявайки да генерира достатъчно (и като количество и като качество) ползи от европейското си членство, обществото би могло да загуби (или поне не може да генерира дългосрочни ползи). **Бидейки ценна за индивида и безполезна за обществото една подобна тенденция е способна да отслаби допълнително връзките между индивидите и да ги приобщи поотделно в определен тип наднационална идентичност.** От което най-негативен ефект се генерира за националната идентичност.

Почти всички от очертаните като значими за отделните респонденти **европейски ценности, са и традиционни български такива.** Което дава поводи да разсъждаваме в посока, че интервюираните единици от генералната съвкупност ги разглеждат като значими **не в качеството им на европейски, а по-скоро гледайки ги като български**. Като исторически утвърдени нравствени константи на българската общност от векове. Не като нещо външно (чуждо), което е оценено за важно, ценно и правилно и за това е добре да се инкорпорира в българския ценностен модел, а като факти, които ни сближават с европейците, поради тяхното външно сходство. Защото „свобода“ изглежда точно като „свобода“. Но свободата, като контрапункт на робството (и то на османското робство) няма много общо със „западната“ представа за либералната политическа, икономическа, социална, гражданска свобода. Следователно **е налице трансформация а припознаване на ценностите.**

Правилното разбиране на европейските ценности обаче е критично важно за обществото, ако процесите на придобиване на наднационална идентичност на ниво общество продължат. **Българската младеж има сериозен трансформационен потенциал. Важно е както дали така и как трансформацията ще се осъществи**.

Заключение

В настоящия труд на анализ е подложена българската национална идентичност в началото на настоящия век. Теоретичните данни за идентичността с които обществените науки разполагат на този етап от развитието си бяха представени и анализирани. След това бяха очертани основните положения и разгледани измеренията на идентичността на младежта. Накрая бе представено проведеното специално за постигане целите на дисертацията изследване на националната идентичност на младите българи. В заключение накратко са извлечени някои основни изводи от трите глави на дисертацията.

Целта на дисертацията беше изпълнена с решаването на поставените научни въпроси. Очертани са измеренията на идентичността и са установени основните ѝ параметри чрез добитата емпирични информация.

С изпълняването на научните задачи е потвърдена и тезата на труда, че в началото на XXI в. националната идентичност на младите хора в България съчетава привързаност към родината от една страна и известна степен на усещане за принадлежност към Европа от друга. На този етап дори и сред младежите националните ориентири на идентичността вземат превес.

Работната хипотеза, че младите българи днес проявяват белезите на обществена група, която се развива на качествено ново ниво в обществения преход към граждански тип национална идентичност е потвърдена. Част от българските младежи започват да формират елементи на гражданските измерения на идентичността. Така точно те са тази част от обществото, през която най-лесно и най-качествено може да кристализира наднационалната идентичност.

Дисертацията проверява отделни хипотези по поставените научни въпроси:

Хипотезата, че националната идентичност ще запази характера си на основна групова форма на идентификация за населението в по-голямата част от света в следващите десетилетия е проверена и потвърдена на базата на задълбочения теоретичен анализ в първа глава

Хипотезата, че **въпреки започналите процеси на трансформация на идентичността, основните характеристики, които определят облика на идентичността на младите българи остават в рамките на етническата национална идентичност** също е потвърдена на базата на теоретичен анализ и проверена емпирично. Потвърдена е и третата хипотеза, че именно **младежите са групата от българското общество, която започва да формира елементи на гражданската идентичност.**

IV. ИЗВОДИ ОТ ДИСЕРТАЦИЯТА

Националната идентичност във време на глобализация е подложена на интензивна и качествена промяна. В „западните“ общества тази трансформация се изразява в преход към наднационална. Различни автори избират да я наричат европейска, наднационална, културна, западна, космополитна според това кой термин пасва най-много на тяхното изследване. Важно е обаче да си даваме сметка, че този тип наднационална идентичност **е характерен единствено за „западния“ свят.** От тук следва извода, че **най-лесно и качествено наднационална идентичност се гради в обществата с граждански тип национална идентичност**. Защото етническата обединителна основа при тях съдържа в себе си доста по-слаб обединителен потенциал. В такъв случай **унифицирането на основополагащата законова норма, като основен национално образуващ елемент, провокира лесно уеднаквяване на идентичностите на национален принцип.** Именно поради благоприятните условия, които предлага моделът на гражданския тип национализъм, в комбинация с политическата воля за регионално обединение (основно икономическо) точно в Европа и точно по това време се стига до тази трансформация в идентичността.

В днешното общество пропастта между поколенията изглежда по-голяма от всякога. Съществуват сериозни поколенчески различия в идентичността. **Може да се твърди, че най-възрастното поколение е свързано с локалните общности на идентификация (селото или града, в който са се родили, израснали и живеят), по-възрастните – с локалните и национални идентификационни пространства. При младите се наблюдава до известна степен развитие на форми на наднационална идентичност.**

Трансформацията в идентичността на младите българи се катализира не толкова от интеграцията на страната или от някакви осъзнати вътрешни обществени процеси,

а по-скоро от сериозните външни културни влияния от страна на западните общества. Тенденцията е този тип влияния да повишават интензитета си, макар и все още с бавни темпове.

Трите идеални типа идентичности (етническа, национална и културна) няма как да са чисти. Тоест дори и **във време и пространство на унифициране на ценности и всепроникваща информационна и комуникационна среда, нито етническите нито националните параметри на идентичността намаляват значението си. Всеки следващ тип идентичност се „наслагва“ върху всеки от „по-ниско“ ниво.** Тоест общоевропейската идентичност съдържа в себе си елементи на локалното, на националното, на регионалното. **И така „по-нисшият“ идентичностен елемент остава под повърхността на генерираната нова идентичност. Така трите типа групова идентичност наслагват характеристиките си едни върху други. Но във време на „отлив“ на идентичността от по-висок порядък някоя от останалите увеличава влиянието си и започва да диктува отношенията, както в дадената общност, така и тези на общността с останалите групи.**

В дефинирането на етническата идентичност тя често бива определяна като индивидуален, субективен процес на самоопределяне, но не бива да се пропуска фактът, че **това самоопределяне се развива под всепроникващото действие на обективни фактори** – произход, език, род, традиции и така нататък.

Европейската идентификация може да търси своите корени в гражданския тип национална идентичност. И от там много по-трудно тя би могла да се развие при етническия тип национална идентичност. Защото замяната на ценностите се извършва много по-трудно, протича много по-бавно и е много по-болезнена, поради дълбокото навлизане на традицията и елементите на произхода в етническия тип нация.

Европейската идентичност бива конструирана по общата схема на изграждане на националната с всички нейни компоненти и основни градивни елементи. **Наднационалната идентичност на територията на голяма част от континента е в напреднала фаза на развитие, докато останалите части от съюза са различен стадий от процеса на изграждане на такава**.

По време на Възраждането протекло изцяло във враждебна за българите робска среда в националната им идентичност съвсем логично се утвърждават етническите

елементи на идентичността. **Национализмът развиващ се в схватка за утвърждаване на граждански отношения в собствената държава генерира граждански ориентирана нация. За разлика от него национализмът, роден в борба за национална свобода или обединение е орисан да расте около идеята за етническа солидарност и разграничаване на принципа наш - чужд. Идентичността на българите кристализира в твърдо етнически тип такава.**

Кризата на българската национална идентичност има две основни измерения. Те очертават крайностите по оста от **набиращата скорост наднационална идентичност до крайните форми на национализъм.**

Българската национална идентичност е преимуществено етнически тип. **Съвременната национална идентичност на българина продължава да бъде изпъстрена с черти на етническата идентичност.** Макар у по-младото поколение да са налице някои характерни за гражданските идентичности елементи, те към днешна дата са с ограничен мащаб и влияние. Тенденцията е те бавно да повишават количеството и качеството си, но трудно биха могли да повлияят сериозно българската национална идентичност, поне в началото на XXI в.

Трите основни вида групова идентичност, в определена симбиоза една спрямо друга, са основни за големи групи население. Характерното в случая е, че **под влиянието на определени условия, водеща става една от трите – за даден период от време**. След което друга може да заеме нейното място при отслабване на съответните фактори и засилване на други. Феномен който би могъл да се нарече **изменчивост на идентичността**.

Според младите хора **българското членство в Европейския съюз не носи желаните ползи за обществото и неговото развитие. То дава определени възможности, но единствено на индивидите поотделно.** Печели не цялото общество, а определени единици от него, които пътуват, учат, работят, развиват бизнес или лични отношения зад граница, но показателите, които касаят цялото общество не получават достатъчно силна подкрепа. **Именно поради действието на този фактор, младите българи са тези, които в най-висока степен са податливи на развитие на наднационална идентичност.**

Може би най-съществената характеристика на днешната българска младеж е **съчетаването на няколко фундаментални за индивидите и обществата трансформации едновременно.** За младите българи в началото на XXI в. е характерно, че преминават през

прехода от зависимостта на детството към независимостта на младия човек във времето на особена социална трансформация на цялото общество. Обществения преход, носещ кризата на социалната идентичност се свързва органично с личната трансформация, въплъщаваща кризата на индивидуалната. За да бъде ситуацията още по-динамична и комплицирана, заедно с тези две трансформации в идентичността пряко протича и трансформацията на идентичността към културната Ето как идентичността на младите в България в началото на XXI в. е **подложена на тройната трансформация**.

Съчетавайки европейската с българската си национална идентичност, младежите търсят своята идентификация във времето на динамична трансформация в идентичността. Формиращата се наднационална идентичност у българските младежи в никакъв случай не конкурира или пречи на изявата на националните параметри на тяхната идентичност. **Двата типа групова идентичност се съчетават конструктивно така, че да постигнат типа идентичност, който най-добре пасва на младежите при тройната им трансформация**. заедно с това изменчивостта на идентичността им позволява пренареждане на елементите на тяхната идентичност при промяна в условията и влиянието на различните фактори.

Дотук бяха изложени изводите и заключенията, до които достигна анализа от теоретичната част на дисертацията. В следващите редове са разкрити основните и най-важни изводи от получените резултати от емпиричното изследване.

Националната идентичност на младите българи съдържа някои граждански нюанси в своята тъкан, но едновременно с това остава фиксирана и изградена върху традициите, обичаите и културната традиция на предходните поколения. Новото в случая са именно тези елементи на разбиране на идентичността като процес на самоопределяне. От където следва, че части от младите българи придобиват граждански измерения в своята идентичност.

За българските младежи, най-важна сред груповите идентичности е националната. Веднага след този отговор идва и локалната. С това настоящото изследване затвърждава изводите от теоретичната част на дисертацията, че **българинът (дори и младежът) осмисля най-често националното през частното и личното**. Тоест фундаментален градивен елемент на националното у младите българи си остават местните предопределености. С други думи **напълно обективни фактори пораждат субективното чувство за общност.**

Поставяйки на първо място националната идентичност, младежите най-вече имат предвид локалната такава. По-голямата част от младите българи унифицират двата типа идентичност**. Младежите в началото на XXI в. асоциират страната си с непосредственото си обкръжение.**

Най-значим **фактор на привързаността към българската нацията, у младите са българският език и националните традиции и обичаи.** Което поставя ударение върху етническите измерения на националната идентичност.

Липсата на институционална култура е тенденция, която напълно нормално се развива в първите десетилетия на демократично съществуване на страната. Либералната демокрация обаче няма как да функционира без генериране на този жизненоважен неин компонент. **Отсъствието ѝ е демократичен дефицит, който не позволява развитието на гражданската идентичност.** Държавните институции са инфраструктурата на политическата система. Залягащият в основата на демократичния процес диалог общество – институции е компрометиран. А когато институциите и обществото нямат възможност за пълноценно общуване демокрацията няма как да се развие напълно. От тук идентичността приема за единствена възможна форма етническия тип.

Времевата натовареност на идеята за идентичността дава много важна информация за ситуирането ѝ по оста гражданска – етническа. Респондентите асоциират родината си най-вече с миналото и с настоящето. **Идентичността на младите хора следва да се търси и по оста минало - настояще време.**

Младежта представлява особена обществена категория, която по начало е ориентирана да мисли в перспектива. На нея ѝ предстои да се утвърди в обществото и да успее. Изследвайки младежта, получените резултати са нормални. По начало времето в което младежта ще развива собствените си концепции за света предстои. Тоест тя е обърната към бъдещето група във всяко едно общество.

Следователно не трябва да се прибързва със заключението, че младите вече са оформили гражданската си идентичност. За да може да се констатира подобно твърдение следва да се потърси доколко оптимизмът и ориентацията към бъдещето се дължат на гражданската идентичност и до колко на младостта на респондентите и техният стремеж към развитие. Следва да се оцели, че е налице **комбинация от „оптимизми“, в която обаче преобладава оптимизмът на младежта.**

Основната част от респондентите са уверени в настоящето си. Същевременно идентичността на младежите се изгражда чрез осмисляне на **традициите и обичаите. Следователно нейната времева ориентация може да се търси основно по оста минало – настояще.** Тоест **съдържа известен трансформационен потенциал.** Но сама по себе си остава недостатъчна за пълноценна обществена трансформация.

Почти всички от очертаните като значими за отделните респонденти европейски ценности, са и традиционни български такива. Което дава поводи да се разсъждава в посока, че интервюираните единици от генералната съвкупност ги разглеждат като **значими не в качеството им на европейски, а по-скоро гледайки на тях като на български.** Поради тяхното до известна степен препокриване или поне външно сходство с българските приемането им става изключително лесно. **„Изгубени в превода“ на ценностната (не)трансформация българите не успяват да генерират напълно наднационални измерения на идентичността** поне на този етап. И тази ситуация няма да се промени, преди в идентичността им да навлязат достатъчно параметри на гражданските измерения на идентичността.

Въпреки че българската младеж генерира известен трансформационен потенциал в своето развитие, оформянето на черти на наднационалната идентичност не е трайно заформил се процес с характер на тенденция поне на този етап от своето развитие. Младите като обществена група не показват значимо движение към придобиване на наднационални измерения на идентичността. Техният трансформационен потенциал като група е в летална фаза, поради невъзможността на европейската интеграция на родината им да генерира ползи за цялото обществото. **Значимият традиционен фундамент на който се изгражда идентичността на младите българи ще се запази дори и да развият наднационална такава като група**.

Архитектурата на идентичността на младите българи в началото на XXI в. **ще продължи да се лута по оста етническа – гражданска национална идентичност – наднационална идентичност.**

V. ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. **Дисертационният труд дефинира понятието прескачаща идентификация.** Това е феномен, станал възможен поради хибридността на идентичността на

западните общества през XXI в. Така в хода на своето конструиране идентичността на части от младите българи пропуска определени нива (национални), като се развиват направо модели от по-висок порядък (наднационални). Характерна за общества, които са в ситуация на догонващо развитие прескачащата идентификация е изява на търсенето на най-преките пътища за постигане на ситуацията (идентичността) еталон.

2. **Характеризиран е процесът „изменчивост на идентичността“,** обусловен от факта, че трите основни вида групова идентичност са в определена симбиоза един спрямо друг. Поради съвместното им съществуване в индивидите и групите, под влиянието на определени условия и за даден период от време водещ става един от трите. След което друг може да заеме нейното място при отслабване на съответните фактори и засилване на други. Следователно не може да става дума за упадък или разпад на дадена форма групова идентичност. Налице са периоди на отслабване на едни и засилване на други, след което тенденциите се обръщат.

3. **Дисертацията доказва, че съчетавайки европейската с национална си идентичност, младите българи откриват своята идентификация във време на динамична промяна на идентичността.** Процесът на формиране на наднационална идентичност у българските младежи не пречи на изявата на националните параметри на тяхната идентичност. От това следва, че двата типа групова идентичност се съчетават, за да създадат уникалния тип идентичност, който най-добре пасва на младежите в тяхната тройна трансформация. И едновременно с това изменчивостта на идентичността им позволява пренареждане на елементите на тяхната идентичност при промяна в условията и влиянието на различните фактори. **Въпреки че българската младеж генерира известен трансформационен потенциал в своето развитие, оформянето на черти на наднационалната идентичност не е трайно заформил се процес. Нейният трансформационен потенциал като група остава в летална фаза**, поради невъзможността на европейската интеграция на родината им да генерира ползи за цялото обществото.

4. Изследването допринася за разбирането, оценяването и анализирането на идентичността на младите българи в началото на XXI в. Младежите в България разбират националната си идентичност от една страна като процес на самоопределяне (система от мисли и схващания, работеща в съзнанието на всеки). От друга – това самосъзнание според тях е формирано на базата на традиционни фактори като обичаите, културата, езика, манталитета, които са обективни характеристики на общността на произхода. Наличието на граждански параметри на идентичността е неоспорим факт. Едновременно с това обаче тя остава фиксирана и изградена върху традициите, обичаите и културата. Така идентичността на младежите се гради в настоящето, чрез разбирането за идентичността като самоусещане, саморазбиране, самоопределение и паралелно остава базирана на миналото, чрез силните влияния на традицията, историята и културата. Времевата натовареност на идеята за идентичността е индикатор, който дава важна информация за ситуирането ѝ по оста гражданска – етническа форма. Откривайки я на времевата плоскост минало – настояще дисертацията разкрива, че национална идентичност на голяма част от младите българи продължава да се гради на основата на етническата, но съдържа известен трансформационен потенциал. Промяната ѝ започва и се катализира най-вече от сериозните външни културни влияния от страна на западните общества.

VI. ПУБЛИКАЦИИ

По темата на дисертацията:

Mihailov, I. 2018. Main Dimensions and Factors of the Crisis of the Bulgarian National Identity at the Beginning of the XXI Century. PROCEEDINGS Volume 57, book 6.6. Education of Mathematics and Informatics & Pedagogy and Psihology. Literature. http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/sns/2018/FPNO-POMIPPL.pdf, ISSN 2603-4123, 60 - 69;

Михайлов, И. 2021. Националната идентичност на младите от българското село в началото на XXI век. В: Драганова, М. (съст.) Общности, бизнес и местна власт в селата: взаимодействия и възможности за развитие. София: Омда. (под печат).

Михайлов, И. 2021. Тройната трансформация на идентичността на младите българи в началото на XXI век. В: Научни трудове. София: Фондация Национална и международна сигурност. ISSN 1314 – 9105 (под печат).

Други:

Михайлов, И. 2014. Норвежкият модел – ресурсите за развитие и обществено благосъстояние**.** В: Годишник на ВА „Г. С. Раковски“ факултет „Национална сигурност и отбрана“, част 1. 62 – 71**.**